

A JOGI NORMA SZEKULARIZÁCIÓJA A RÓMAI JOGTÖRTÉNET VONATKOZÁSÁBAN

Zámbó Károly

Absztrakt

A jogbölcselet egyik alapvető kérdése a jogi, vallási, és erkölcsi norma kapcsolata. A jogi norma az ókori Rómában lett önálló. A pontifexek hatalma alól kikerült jog önálló szekularizált normarend lett. Amikor a birodalom áttért a keresztény vallásra, a magánjog érintetlen maradt. Ezért tudta a keresztény középkor átvenni a római magánjogot, és ezért lehet egy közös európai jogrendnek az alapja a római magánjog. A római közjognak, és a római szakrális jognak a kereszténység felvétele után, de kivált a római birodalom bukása után csak elsősorban jogtörténeti jelentősége volt. A római magánjognak lett olyan jelentősége, amely túlmutat a jogtörténeten. A római magánjogra évszázadok óta úgy lehet tekinteni, mint a jog iskolapéldájára, amelyen keresztül kell megtanulni az egyes jogintézmények természetét, működését, még a „hatályos jog” elsajátítása előtt. Rövid dolgozatomban azt szeretném bemutatni, hogy a vallástól, mint állam-ideológiától való függetlenedése a római magánjognak mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy a római magánjog ilyen jelentőségre tehesen szert.

Kulcsszavak: jogbölcselet, jogtörténet, jogi norma, római magánjog,

Bevezetés

A jog, az erkölcs, és a vallás kapcsolata, és egymásra való vonatkozása a jogbölcselet egyik alapkérdése. Napjainkban is aktuális ez a kérdés, hiszen a nyugati társadalmakban egyre hangsúlyosabbá válik különböző kultúrák együttélése. Ennek során olyan emberek kerülnek egymással kapcsolatba, akik alapvetően különböző világnézeti alapokkal rendelkeznek. Világnézet alatt itt azt a vallási, és etikai háttérteret értem, ami az adott ember magatartását alapvetően meghatározza. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni azt a folyamatot, amikor a jog függetlenné vált a vallástól. A vallási és a civil szféra határozott szétválásának folyamatát szoktuk szekularizációnak nevezni. Hozzá szoktuk tenni ehhez, hogy ez a folyamat az európai keresztény kultúrában jelent meg, míg azon kívül ilyen folyamat nem ment végbe. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a római jog magánjogi intézményei, melyek a keresztény civilizáció jogi gondolkodásának alapját képezik, a kereszténység megjelenése előtt már kialakultak. A következő rövid dolgozatban azt a kérdést szeretném megvizsgálni, hogy a római jog keresztény recepciójához mennyiben járult hozzá az a körülmény, hogy a római magánjog már a kereszténység felvétele előtt függetlenné vált a római birodalom vallási, ideológiai rendszerétől.

A pontifexek meghatározó szerepe az állam irányításában

Az ókori Róma közjogi irányításában kiemelkedő szerepet töltöttek be a pontifexek. Ennek a papi testületnek volt a feladata az államközi kapcsolatok irányítása. Az így kialakult normacsoport, a *ius fetiale*, jogi és vallási jelleggel egyaránt rendelkezett. (Például: a nemzetközi szerződéseket szakrális esküvel biztosították.) (Hamza,

2002) A jogi norma, a *ius*, a vallási normarenddel, a *fas*-sal szembeni önállósága hosszabb folyamat eredménye. A *ius* nagyon sokáig a *fas* körében érvényesülő fogalom volt. Ennek oka az lehetett: hogy minden normát, amely a társadalomban érvényesült, olyannak tekintettek, mint isteneknek tetsző magatartás. Emögött az a szemlélet lehetett, miszerint az istenek mindent látnak, és tudnak. Tehát az istenek elvárásaihoz kell igazítani a vallási cselekményeket is, de az élet minden más területét is, hiszen az istenek tetszését kiérdemelni az egyéni embernek is, de magának a társadalom egészének is, minden cselekedeteivel összességében kell. Ezért lehetett a római jogban eleinte része a *ius a fas*-nak. A jogi normának tehát nem volt teljes az önállósága, a vallási normán belül képzelték el (Nótári 2011 77. o.). Ezt persze nehéz elképzelni a jog önállósulásának a fényében, hiszen nem kevesebbet jelent ez, minthogy a valláson belül lehetett a jogot értelmezni. A jog egésze, mint ahogy az emberi élet egésze, tartozott az istenek uralma alá. Mind az erkölcsi rend, mind az igazságszolgáltatás rendje, azt a célt tűzte ki az archaikus Rómában, hogy az emberi élet minden szegmensét az istenek elvárásainak megfeleltesse. Ezért igyekeztek az isteneknek tetsző módon meghatározni a törvénykezésre alkalmas napokat, *dies fasti*-nak nevezve (Birher, 2018). Kétségtelen, hogy a később kialakuló jogintézmények alapján ez az állapot nem rekonstruálható. Azonban van a római jognak néhány vonása, ami a jog vallási eredetére egyértelműen utal. Ilyen a szavakhoz való kötöttség, amely bizonyos eljárásokban megnyilvánul szigorú követelményként, mint azok érvényességi feltétele.

1

Ilyen például a *legis actio*s per szigorú szabálya, miszerint, aki annak egyetlen szavát is elvétette, elveszítette a pert (Nótári 2011 370. o.). Ebben a szabályban megnyilvánul a római vallás, és az ősi római jog szövegek központúsága, amely összefüggésben áll a kimondott szó teremtő, és a világot befolyásoló erejébe vetett hittel. Ez mutatkozik meg abban a klasszikus példában, amely idősebb Pliniustól származó elbeszélés alapján maradt fenn, történelmileg kevésbé hiteles, azonban annál jobban illusztrálja a római szakrális jog szavakhoz kötöttségét. Eszerint Metellus pontifex, teljes nevén Lucius Caecilius Metellus Delmatius pontifex maximus szentelte fel a Kr. e. 123 és 104 között Ops istennőnek épített templomot. Nehezen forgó nyelve miatt azonban hónapokig kellett gyakorolnia a templomszentelés (*dedicatio*) szövegét, hogy a ceremóniát érvényesen tudja lebonyolítani (uo. 369. o.). A szóhoz kötöttség tehát olyan vonás, amely a jog szakrális eredetére utal.

A jogi norma önállósulásának a mozzanatai közül kétségtelenül az a legjelentősebb, amikor a jogot és a vallást, valamint az erkölcsöt elkezdték egymástól világosan megkülönböztetni. A *jus fas mos* hármassága eleinte ugyanannak a normatív elvárásnak a három vetületét jelentette. Később azonban a *fas* egyre inkább a vallási normát olyan módon jelentette, hogy közjogias értelmet adott a vallási normának. Így alakultak ki a *ius sacrum*, és a *ius pontificium* fogalmi, egyértelműen közjogias jelentéssel. Ezekből alakult ki a császárkor isteni joga, a *ius divinum*. Ehhez tartozott a censor által felügyelt erkölcsi szabályrendszer, a *mos*. A *mos* kifejezés

¹Szmodis Jenő rámutat, hogy a 19. században, a történelmi szemlélet kialakulásával kezdték a kutatók a római jog formáltságát annak szakrális eredetével összefüggésbe hozni. Szmodis Jenő: A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról, Magyar Szemle, Új folyam XXVII. 9-10. szám https://www.magjarszemle.hu/cikk/a_jog_es_a_vallas_szuksegszeru_kapcsolatarol/ (letöltés:2018.12.10.)

vonatkozott az ősi társadalom komplex normarendjére, a *more maiorum*-ra, valamint jelentett szokásjogot, és jogi értelemmel nem rendelkező szokást is. A *ius fas*, *mos* hármassága tehát úgy volt jelen az archaikus Róma társadalmában, hogy ezek egyszerre alkották a római jogrendet, de egymástól egyre világosabban megkülönböztethető tartalommal. A *ius* jelentette az előíró jellegű jogi normát, a *mos* a leíró jellegű erkölcsi normát, míg a *fas*, a szintén leíró jellegű vallási normát, mint az ősök hagyományát jelentette (Birher 2018). A jogi norma önállósulására mutat az a körülmény is, hogy a három ősi alapelv, amire a jog értelmezése épül; a *honeste vivere* (tisztességesen élni), *alterum non laedere* (más meg nem sérteni), és *suum cuique tribuere* (mindenkinek megadni, ami megilleti) erkölcsi eredetűek, de jogi tartalmat nyertek. Mindezek felett állt, mintegy összefogva a normákat az igazságosság (*iustitia*) alapelve (Birher 2018).

A jogi norma önállóvá válásának, erkölcsőtől, és vallástól való megkülönböztethetőségének folyamatában meghatározó volt az a történelmi folyamat, amely során a pontifexek uralma alól kikerült a jog. A pontifikális jogtudomány időszaka a Kr.e. IV. és III. század fordulójáig tartott. A jog ismerete, és alkalmazása ebben az időszakban egyaránt papi privilégium volt. A jogtudomány zárt jellege a XII. táblás törvény megalkotásával sem szűnt meg: a pontifexek által ismert, és az ő értelmezési jogukba tartozó szokásjog képezte a XII. táblás törvény anyagát. Ezért a XII. táblás törvényt magát is csak a pontifexek értelmezheték. Ez a pontifikális korszak a performák nyilvánossá tételével ért véget. Megjelentek és hozzáférhetővé váltak jogi vélemények, és megkezdődött a nyilvános jogtanítás (Földi-Hamza 2009 85. o.).

Persze fel kell tenni a kérdést: mi váltotta ki ezt a folyamatot? Nevezhetnénk ezt a jog szekularizációjának, még ha modern értelemben nem is tekinthető ez szekularizációnak.² Róma történelmében ekkor érkezett el az a szakasz, ami a társadalom szervezetté válását eredményezte. Szervezetté vált a társadalom, és ezért energiák szabadultak fel a növekedésre, és a terjeszkedésre. Megjelent a közélet, és a közügy, még ha természetesen hozzá kell tennünk, hogy ezt sem a mai értelemben kell elgondolni. A szervezettséggel járó „evolúciós előnyök”, a kommunikáció lehetővé tett egy társadalmi munkamegosztást, lehetővé tette a közösségi tudat, a „mi intencionalitás” kialakulását (Birher 2018). Az így szervezetté váló társadalomban megjelent a tulajdonról való differenciált gondolkodás, hiszen a társadalom viszonylagos fejlettségének az előnyeit az egyén ezen keresztül tudja a legközvetlenebbül érzékelni. A kölcsönösség, és a megbízhatóság jelent meg azáltal, hogy a társadalom közösséggé vált. A kölcsönösség, és a megbízhatóság lettek azok az értékek, amelyek a normaalkalmazás alapját jelentették. A közös intencionalitás megszilárdulása tette lehetővé komplex intézményrendszerek létrejöttét (Birher 2018). Ez a közös intencionalitás volt az alapja a magántulajdon megjelenésének, és a társadalom egésze által megjelenített azon igénynek, hogy tulajdon védelemben részesüljön. Olyan védelemben, ami az egész társadalom, a közösség által elfogadott. Az egyén joga tehát akkor érvényesülhet, ha azt a közösség tiszteletben tartja, és ebben megjelenik egy közösségi érdek: ezt jelentette a kölcsönösség és megbízhatóság (Birher 2018). Ehhez tartozhatott hozzá a jog nyilvánossá válása. A pontifexek szűk köre által zártan kezelt, titkos szabályrendszer, a jog, az egyre

²Nótári Tamás külön fejezetben tárgyalja a római szakrális jogot, és megállapítja, hogy a jog kikerülése a pontifexek uralma alól nem a mai értelemben vett szekularizáció volt. Nem a közgondolkodás, és a világkép lett „világias”, vagy mai értelemben materiális, hanem a társadalom strukturálódott át, azáltal, hogy szervezettebb lett. Nótári Tamás: Római köz- és magánjog, Lectum Kiadó, Budapest, 2011.365-399.

dinamikusabban fejlődő közösség nyilvános ügyévé vált. Ezért került ki a jog a pontifexek uralma alól. A szakrális jog, és a civil jog ekkor vált ketté szervezetenként, hiszen a szakrális jog továbbra is a pontifexek uralma alatt maradt. A vallás, az istenek kultusza megmaradt szoros értelemben vett állam-ideológiának (Nótári 2011, 376. o.). Ezért a közjogi intézményrendszer sokkal többet megőrzött a vallási eredetből, mint a civil szféra joga, a magánjog, melynek legfontosabb alapja a magántulajdon. Talán azért is ment végbe ez a folyamat békésen, mert egyik társadalmi réteg sem érezhette magát „vesztesnek” ebben a folyamatban, még a pontifexek szűk, de az állami élet szempontjából kiemelkedően fontos rétege sem. Az egyes területeknek a saját természetüknek megfelelő kezelése, ma talán úgy mondanánk, egyfajta „specializáció” volt ennek a folyamatnak a lényege (Birher 2018).

A kereszténység felvétele utáni római jog és a vallás

A kereszténység felvétele után, a római jog és a vallás még inkább függetlenné vált egymástól. Addig a római magánjog a római állam-ideológiát jelentő római (pogány) vallással „élt együtt”, egyre függetlenebbé válva tőle. A kereszténység a birodalomban megjelent, de eleinte üldözve volt. Persze, ez az üldözés nem egyenletes volt, hanem időnként alábbhagyott, azután újra fellángolt. Az üldözés szüneteiben tudott a keresztény vallás terjedni, míg végül a milánói ediktum által bevett vallássá lett a birodalomban (Török 1999 57. o.).

A keresztény vallást, mint a birodalom új bevett vallását, az állam-legitimáció szolgálatába állították. A császár, aki a kereszténység felvétele előtt a pontifex maximus címet viselte, a kereszténység felvétele után is igényt tartott arra, hogy mint a birodalom első számú embere, a közügyek irányítójaként az egyház fölött is álljon. A kereszténység felvételével (vagy bevetelével) a birodalom uralkodója egyúttal az egyház feje is akart lenni (Kelemen 2006 21. o.) Ezt azonban a keresztény egyház nem ismerte el, más kérdés, hogy tiltakozni ellene nem mindig volt módja. A vallási és a világi szféra szétválasztása abban a korban ismeretlen volt (Török 1999 66. o.).

A római jog szempontjából a keresztény császárkor legjelentősebb eseménye kétség kívül a iustinianusi kodifikáció. A iustinianusi kodifikáció legjelentősebb része a magánjog. Bár a Digesta, és a Codex Iustiniani egyaránt tartalmazznak közjogi (büntetőjogi, és közigazgatási jogi) rendelkezéseket, a római jog továbbélése szempontjából a magánjog a jelentős (Földi-Hamza 2009 96-97. o.). A iustinianusi jog legjelentősebb része talán éppen azért lehetett a magánjog, mert a vallástól, mint állam-ideológiától való függetlenség ezen a területen tudott a legjobban érvényesülni. Ezért tudták a keresztény korban a magánjogot a kodifikáció által átmenteni, újra rendszerezni, és ezért tudott a kodifikált római magánjog a középkori Európai jogrendszer meghatározója lenni (uo 105. o.). Ilyen jellegű továbbélése például a római szakrális jognak nem volt, nem is lehetett. Legfeljebb áttételesen érvényesülhetett a kereszténység némely rituális szokásában a római antik szakralitás néhány eleme, persze megfelelően átértelmezve (Török 1999 78-79. o.).

A római jog továbbélése a középkorban és az újkorban

A iustinianusi kodifikáció révén jött létre az a kodifikált jogrendszer, ami az alapját jelentette a római jog továbbélésének. Ennek legfontosabb része a Pandekta, más

néven Digesta, amely a jogtudósi jogot tartalmazza. Ezt vették alapul a középkorban a glosszátorok és a kommentátorok, valamint ezen alapult a humanisták által, valamint a „pandekták modern gyakorlata (usus modernus Pandectarum)” képviselői által kidolgozott *Ius commune Europeam* (általános európai érvényű jog) (Hamza 2007).

A glosszátorok és a kommentátorok munkássága a civiljog szempontjából volt jelentős. A legjelentősebb kommentátor, Bartolus de Saxoferrato, a nemzetközi magánjog, és a kereskedelmi jog megalapítójának tekinthető (Földi-Hamza 2009 109. o.). Látható ebből, hogy ami a római jogból a középkorban, és az újkorban tovább élt, az elsősorban a magánjog. A vallás és a jog kapcsolata azonban még egy sajátos területen megnyilvánult, és ez a kánonjog. A kánonjog, mint a kereszténység sajátos joganyaga kezdetben a zsidó jogon alapult. A római magánjog azonban nagy hatással volt a tételes kánonjog kialakulására (uo 110. o.). Később, az egyházi fórumokon, a kánonjog mellett, mint szubszidiárius jogot kezdték alkalmazni a római (világi) jogot. Ez elindított a XII. századtól egy együttműködést a civil jogászok, és a kánonjogászok között. A kánonjogászoknak nagy szerepe volt olyan fogalmak kidolgozásában, mint például az *aequitas*, és a *bona fides*. Ebben a korban a kánonjogot a *Ius civile* mellett a jogrend másik ágának tekintették (uo 111. o.).

A római jog szerepe jelentős a természetjogi tanok kialakulásában. A római jogtudósok azon törekvése, hogy a *Ius naturale*-ből vezessék le a *Ius civile*-t, hatással volt az újkori természetjogra. Azonban mégsem ötvöződik a pandektajog és a természetjog, ami a természetjog közjogias és filozófiai vonásaira vezethető vissza (Hamza 2007 3. o.).

A jelen és a jövő római joga

A római magánjog az újkori kodifikációk által alapja lett a kontinentális Európa polgári (és magánjogi) törvényhozásának. A kodifikációk által az (eredeti értelemben vett) római jog jelentősége csökkent, „hatályát veszített” lett. Ugyanakkor időfeletti jellege, és dogmatikus értéke révén a modern jog művelője számára továbbra is jelentős. Éppen ezért lehet a jogrendszerek közelítésében, és talán egy új, európai közös jog kialakításában alapvető szerepe (uo 7. o.).

Záró gondolat

A fentiek alapján megállapítható, hogy a római magánjog dogmatikus letisztultsága, és „időfelettsége” mellett vallási, és ideológiai semlegessége révén tud egységesítő szereppel bírni a jelenben, és minden bizonnyal a jövőben. Különösen akkor válik jelentőssé a római magánjog szekuláris jellege, ha az európai keresztény kultúrától különböző világnézetű társadalmakkal való érintkezés jogi alapjaként vesszük tekintetbe. A római magánjognak ezért egy globális távlatú közeledésben is alapvető szerepe lehet. Attól kezdve, hogy a magánjog kikerült a pontifexek uralma alól, független lett a vallástól, mint világnézettől, és mint állam-ideológiától egyaránt. (Ez – mint fentebb láttuk – azt jelentette, hogy nem tartalmazott intézményiben releváns elemként vallási elemeket.) Ez a tulajdonsága a római magánjognak, a magánjog mellérendelő struktúrájából adódik. Ebben a mellérendelő struktúrában az államhatalom az egymás irányában fennálló kötelezettségek érvényesítésében játszik szerepet, de maguk a jogviszonyok horizontális, mellérendelő természetűek.

Források

- Birher, Nándor: Ius Fas Mos – Birher Nándor: Ius Fas Mos – Emergence of Norms
https://www.researchgate.net/publication/328274920_Ius_Fas_Mos_Emergence_of_Norms
 (letöltés: 2018.12.14.)
- Földi, András – Hamza, Gábor: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009.
- Hamza, Gábor: A Római Jog a XXI. században, Magyar Jogtudomány, 2007/12,1557. 2. <https://www.matud.iif.hu/07dec/07.html>
 (letöltés:2018.12.14.)
- Hamza, Gábor: Nemzetközi egyezmények az antik Rómában in: Historia történelmi folyóirat 2002/09-10.
<https://www.historia.hu/archivum/2002/tart020910.html>
 (letöltés: 2018.12.09.)
- Kelemen, Miklós: A bizánci államkormányzat vázlatja in.: Rácz Lajos (szerk.): Kormányzás és kodifikáció Tanulmányok az Újkori Európa jogfejlődéséről, ELTE Egyetemes Állam- és Jogtörténet tanszéke, Budapest, 2006.
- Nótári, Tamás: Római köz- és magánjog, Lectum Kiadó, Szeged, 2011.
- Szmodis, Jenő: A jog és a vallás szükségszerű kapcsolatáról, Magyar Szemle, Új folyam XXVII. 9-10. szám
https://www.magyar szemle.hu/cikk/a_jog_es_a_vallas_szuksegszeru_kapcsolatarol
 (letöltés: 2018.12.10.)
- Török, József: Egyetemes Egyháztörténelem, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1999.

SECULARIZATION OF THE LEGAL NORM IN RELATION TO ROMAN LEGAL HISTORY

Károly Zámbó

One of the fundamental issues of the philosophy of law is the interrelation among the legal, religious, and moral norms. The legal norm became independent in the ancient Rome. Law was released from the pontifices' power and emerged as a separate, secularized system of norms.

Roman private law prevailed after the rise of Christianity and the fall of the Roman Empire. Public law of the ancient Rome was closely related to religion, since religion was also a state ideology. Religious views were of paramount importance in ancient Rome since religion was also the theoretical basis of the stability of the state. Due to the horizontal nature of private law institutions, they were less bound to the state. That is why secularized law, which had become independent from the religion, could emerge from Roman private law.

By now, Roman private law has gained such significance that it goes beyond legal history. For centuries, Roman private law has been considered as a model through which one can learn the nature and functioning of individual legal institutions, prior to studying the legislation in force.

In addition to its dogmatic clarity and "timelessness" it has a unifying role in the present, and certainly in the future, as a result of its religious and ideological neutrality. In particular, the secular nature of Roman private law is even more beneficial when we look at it as the legal basis for getting in contact with societies that have entirely different world view and ideologies as the European Christian culture. Roman private law can therefore play a fundamental role in a global perspective.

In my short essay, I explore how becoming independent from religion as a state ideology enabled Roman private law to gain such significance.

Keywords: philosophy of law, legal history, legal norm, Roman private law